

УДК 165:159.923(410.1)(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.6>**М. В. Грицишина**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9919-1561>кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Рівненського державного гуманітарного університету**В. П. Грицишин**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3674-4848>кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри льотної експлуатації
та бойового застосування вертольотів льотного факультету
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба**ЗМІСТОВНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ФЕНОМЕНУ «ДОСВІДУ» В ЕМПІРИЧНІЙ СИСТЕМІ ДЖ. ЛОККА**

Постановка проблеми. Ми з впевненістю можемо стверджувати, що все те знання, яке люди отримують досвідним шляхом є беззаперечним та достовірним (як і можемо стверджувати, що взагалі знання приходить лише досвідним шляхом). Людина достовірно, з досвіду, може знати те, що вона «інколи» мислить, адже в неї є здатність до мислення. Про те, «як часто мислить» людина ми теж дізнаємося з досвіду. Дж. Локк доходить висновку, що субстанцією в людині, яка мислить – є душа. На основі досвіду можна побачити, що душа мислить не постійно. І тут не варто будувати ланцюгово-реакційну дугу з фактів на основі власних гіпотез, а слід будувати гіпотези на фактах та доводити їх чуттєвим досвідом.

Мета статті – розкриття змісту феномену «досвіду» в емпіричній системі Дж. Локка. Оскільки лише завдяки досвіду людина виводить на перше місце ті блага, які сама вважає за варті уваги і відхиляє ті, які визнаються, як «високі». Досвід дозволяє людині слідувати власним бажанням, навіть якщо вони є дріб'язком чи фрагментами в порівнянні з масштабом та цінністю приписних істин. Нехай неказанно високе та вічне благо колись хвилювало (та можливо й хвилює) не один (дещо запалений) мозок, людину зачіпає дещо незначне, непомітне – те, від чого виникає бажання зайняти думку саме цим, а не іншим.

Досить часто досвід схиляє людину на більш позитивний бік того, на що, можливо, не так давно, вона дивилась з присмаком неприйнятної негачії та здоровою часткою відрази. Завдяки повторам досвід прививає людині смак до того, що при першій спробі, можливо, не сподобалося. Звичка, яку формує досвід виглядає для людини в більш звабливому ракурсі, несе більше насолоди ніж звичайна практика, яку рекомендують та наважують, як більш прийнятну для людини. Звісно, що так можуть вчинити не всі люди. Досвід дозволяє діяти в будь-якому з напрямків, однак поведінка людини в прагненні до елементарного щастя

залишається утисненою та притертою, що інколи може видатися парадоксальним. Але це є фактом, що людина може чинити менш приємні для себе речі чи діяти в менш приємному ключі. Це одна з численних вад людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню даної філософської концепції Дж. Локка присвячені праці таких сучасних філософів – теоретиків як Дж. Ролза, М. Сендела, Ф. Хайека, роботи представників філософії пост-модернізму, зокрема, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Р. Рорті, М. Фуко та ін. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці історико-філософського, герменевтичного та методологічного спрямування – Г. Аляєва, О. Александрової, В. Андрущенко, І. Бичка, Н. Виноградова, С. Гогоцького, Л. Губерського, А. Конверського, С. Куцепал, Ю. Кушакова, В. Лук'янца, Ю. Михаленка, В. Татаркевича, П. Шашкевича, В. Шинкарука, В. Ярошовця та ін. А також зарубіжні дослідження – Д. Антисері, М. Вартофського, Н. Гільє, В. Гьосле, Б. Рассела, Д. Реале, Г. Скірбекка, Р. Скратона, К. Фішера та ін.

Виклад основного матеріалу. Дж. Локк не погоджується, з досить довгий час існуючою думкою в філософському вченні ряду його попередників, стосовно того, що ідеї можуть мати вроджений характер та вже містяться в розумі людини, на кшталт написаної комп'ютерної програми, з народження. Вроджених ідей, як і первинних знаків не існує в якості зафіксованих в розумі з моменту існування людини. Однак, в сучасній філософії йдеться про подібність комп'ютерного коду і генетичної формули. В цьому контексті важко заперечити те, що в людині все ж є щось вроджене, вже хоча б тому, що вона є народженою. Факт народження людини підтверджує даність цієї людини для нас. Але чи підтверджується цей факт народження для неї самої. А якщо і підтверджується, то в якій формі? Ми ж не знаємо спосіб, характеристики сприйняття

немовлят. Тут постає як правило проблема, яка мала місце ще в філософії Нового часу, проблема душевно – тілесного дуалізму. Але в осучасненому варіанті ця проблема перетворюється на питання щодо свідомості.

Таким чином, ми і тіло людини, виходячи з теорії чуттєвих сприйнятів як основи досвіду Дж. Локка, а потім і теорії вражень Д. Юма можемо пояснити через душу, через свідомість. Тоді чим постає тіло як вродженість. Що для нас є тіло іншого як не чуттєве сприйняття, комплекс відчуттів, враження деталі із цілого зовнішньо – внутрішнього враження.

Людина як комплекс відчуттів є деталь, яка складається з елементів. Людина, в якомусь розумінні, є машина по виробництву чуттєвого досвіду, виробництву комплексу відчуттів. Рефлексія ж може розглядатись поряд з тим, що в неї є функція опрацювання ідей чуттєвого досвіду як функція людини. Людина, якщо ми припустили можливість розглядати її в якості машини, має певні здатності, функції, здатність, як і машина (наприклад, комп'ютер), виконувати визначені операції – в даному разі – це буде операція рефлексії.

Продовжуючи порівнювати елементи структури людського досвіду Дж. Локка і певний різновид машини – нехай це буде той таки комп'ютер, можна перелічити людські здатності подібні до можливостей обчислювальної машини. Однією з здатностей, які з очевидністю асоціюються з можливостями кібернетичної машини є здатність пам'яті. Зрозуміло, що людина має можливість запам'ятовувати, зберігати і відтворювати запам'ятоване, як це може робити обчислювальна машина з встановленою відповідною програмою. Так для людини, на відміну від програми, необхідна здатність і запам'ятовувати і пригадувати, а не тільки зберігати. Незалежно від утримання на жорсткому диску файлів, робота обчислювальної машини залежить від встановленої на неї операційної системи. Що ж можна сказати щодо операційної системи людини, наявності чи відсутності циркулювання в її свідомості вірусів подібних до тих, які чіпляються до ядра системи і заважають їй ефективно працювати.

Наслідком такого вірусу свідомості людини є божевільня, як те, що перешкоджає функціонуванню людської машини. Але операційна система як правило не пошкоджується одномоментно, вона пошкоджується поступово, або через безпосередні контакти з носіями пам'яті, на яких, в свою чергу, прописані вірусні програми, або опосередковано – через вихід у всесвітню мережу. Для людини таким пошкодженням, вірусами можуть бути інші люди, соціум і безпосередні з нами контакти, або опосередковане з ними знайомство через всесвітню мережу. Таке знайомство може передбачати озна-

йомлення з ідеями іншого, з ідеями, які циркулюють у всесвітньому звалищі ідей.

Все вищесказане не спростовує локкову критику вроджених ідей. Він пише про те, що вроджених ідей, на кшталт ідеї Бога, не мають новонароджені, ідіоти (вище наведений приклад з божевільними), люди як носії інших культур. У разі божевільня, що наступає, а не є вродженим, ми можемо припустити зникнення вроджених ідей, своєрідна втрата генетичного коду.

Кібернетична машина, по суті, із власним «народженням» не має фіксованої пам'яті, вона має лише кластери для запам'ятовування. Така машина не має і певної встановленої операційної системи, не знає як оперувати набутою інформацією, набутими ідеями.

Одна з проблем такого порівняння – це проблема такої людської здатності як уява – чи може обчислювальна машина уявляти, створювати образи, мріяти, бажати, втілювати ідеї в життя, переходити від теорії до практики. Очевидно, що ми можемо припустити існування програми випадкових комбінацій, які б створювали у нас враження про те, що комп'ютер уявляє. З іншого боку, ми будемо розуміти, що це результат дії певної програми, тобто він запрограмовано уявляє. Але Дж. Локк наголошує на тому, що дія рефлексії людини – це також ніщо інше як певного роду комбінаторика і гра з ідеями отриманими чуттєвим шляхом, чому, власне, і можна називати Дж. Локка сенсуалістом. Крім того, що ми знаємо, що в основі роботи комп'ютера лежить «цифра», з іншого боку, ми не знаємо, що лежить в основі роботи людського мозку. Але ми можемо припустити вслід за структуралізмом і постструктуралізмом, що в основі образної діяльності людини теж закладене щось невидиме. Якщо для оперування комп'ютеру потрібне невидиме, то для людини, для того ж таки оперування, потрібне щось таке видиме як образ. І може бути не зовсім так, оскільки можна згадати автоматичне письмо, автоматичні рухи, автоматичні дії, і кожне з таких «відхилень» потребує окремої уваги, окремого дослідження.

Що ж стосується комбінаторики в її дотичності до проблеми культури і мови, то людина оперує певними знаками так само як і машина, а ідеї комбінуються з тих, що закладаються в людину суспільством. Так і уява може пояснюватись певним комбінуванням ідей культури. Можна припустити, що наші емоції комусь належать, і належат вони тим, хто нас вчить відчувати, певним чином реагувати на ті чи інші події, множину обставин. При цьому створюється ілюзія свободи і того відчуття, завдяки якому ми вважаємо себе вільними, як на цьому наголошує Д. Юм.

Отже, ідеї надходять з відчуттів та рефлексії. Не маючи в собі жодних знаків, найменшого

натяку на ідею, розум знаходиться в «чистому», «незапрограмованому» стані. «На досвіді базується все наявне знання людини: з досвіду воно виникає та, з досвіду висновує все можливе наступне знання» [5, с. 88]. Слідуючи цій позиції, перейнятої у П. Гассенді, Дж. Локк дотримується її, як принципової. Таким чином, стає помітним, що ідеї не з'являються з «країни чудес» та не знаходяться в розумі людини немов в якійсь «скринці Пандори», з якої їх можна висновувати якимось «таємничим» чином: вони мають цілком природне походження.

Але, як ми зазначили раніше, можна припустити певні структури в основі уявлень людини про світ. При цьому це достовірно невідомо. Адже ми не пам'ятаємо сабе з народження, а вже коли дорослішаємо великою мірою гіпотетично висновуємо щодо джерела походження наших ідей і робимо це на основі досвіду. Але досвід завжди звертається до минулого, а не до майбутнього, а тому проблематично стверджувати як щодо теперішнього, яке обернене в майбутнє так і щодо майбутнього, яке нам недоступне. Лише можна визначити те, що піддається визначенню, безкінечно будувати гіпотези, гіпотетичний світ. Так, майбутнє входить в структуру нашого досвіду в якості передбачення майбутнього і всіх доступних до нього відношень.

Тому, ми з впевненістю можемо стверджувати, що все те знання, яке ми отримуємо досвідним шляхом є беззаперечним та достовірним (як і можемо стверджувати, що взагалі знання приходить лише досвідним шляхом).

Якби не було спостереження та досвіду людина не змогла б мати жодного уявлення про тривалість тих процесів, які відбуваються в світі. Вона б не змогла сфокусуватися на цілісній «підбірці» пазлів-ідей, та не мала б всієї повноти ідей для характеризувannya тієї чи іншої ситуації.

Досвід та спостереження – це єдиноможливий шлях, спосіб прийти до істини. А для цього варто вивчати речі такими, якими вони є в дійсності, а не вирішувати чим вони є вималювані, людською уявою чи задані певними установками, що виникли в уяві інших. Досвід – це єдиний шлях яким ідеї речей потрапляють до розуму людини.

Досвід постійно веде гру з загальом ідей, і тому ідею, яку людина намагається виокремити, розум буде пояснювати іншою ідеєю, а цю наступною. Думка має вигляд ланцюга, що складається з ідей, серед яких не існує ієрархії, і де наступна пояснює попередню.

Досвід – це єдиний спосіб пізнання простих ідей: задоволення, страждання, добра, зла, бажання, радості, печалі, надії та інших.

Саме досвід дає змогу розуму накопичувати ідеї та завдяки виникненню того чи іншого бажання,

виокремити серед «ідейного загалу» ту чи іншу, щоб в той чи інший момент мати змогу задовольнити те, або ж інше бажання.

Розум мислить в предметному полі ідей, які є різноманітними у окремо взятої людини та різноплановими, якщо мова заходить про інших людей. «Солодке», «тверде», «інтелект», «людина» та інші ідеї з'являються у людини шляхом відчуття та рефлексії. Як вже зазначалося, Дж. Локк не погоджується з досить довгий час існуючою думкою в філософському вченні ряду його попередників стосовно того, що ідеї можуть мати вроджений характер та вже містяться в розумі людини, на кшталт написаної комп'ютерної програми, з народженням. Вроджених ідей, як і первинних знаків не існує в якості зафіксованих в розумі з моменту існування людини.

Однак, перш ніж просуватися далі ходом розмірковувань, варто ще раз зупинитися та розчаклувати тезу відносно того, що людина не народжується з «повним набором» ідей чи ішим фактажем. Дивлячись на новонародженого ми не зможемо побачити не те, що великої кількості «чогось» вродженого (окрім, можливо, схожості з батьками, чи вроджених тілесних патологій, відхилень, вад чи можливо якихось інших фізіологоанатомічних особливостей), Дж. Локк зауважує, що ми не зможемо побачити в них якихось вроджених ідей, за винятком незрозумілих ідей голоду, тепла, болю інших же натяків на існування якихось ідей в них немає. Новонароджені не мають певного знання, яке могло б свідчити на користь існування вроджених ідей.

З'являються ж ідеї лише з досвідом: в ході споглядання речей, які їх оточують. Цим можна пояснити той факт, що європейська динина не буде володіти технікою транс, можливо протягом всього життя, а дитині з індіанського племені Західної Америки даної техніки ще варто вчитися, але всі компоненти та складові її здійснення вона має побачити. Однак, при народженні вона не має всього того набору ідей, які будуть в подальшому утаємниченою справою її життя.

Будь яка людина, що наділена здоровим глуздом погодиться з тією позицією, що ідей існує безкінечна кількість. І якщо дійсно їх є різнобарвний загаль, тоді й визначень на кшталт «квадрат не коло» чи «чорне не біле», буде теж непомірна кількість. Ця теза як ніщо краще показує межу між вродженими ідеями чи принципами та набутими досвідним шляхом.

Якщо слідувати теорії «вродженості», то для того аби висновувати подібне твердження варто притримуватися правила узгодженості. В момент формування будь-якого твердження нехай то буде щось на зразок «гірке то не солодке», перед людиною водночас має вималюватися картина всіх можливих варіантів положення даної тези

як в стверджувальному так і в заперечувальному вигляді, в об'ємі що є доступний всім людям.

Та ми не можемо сказати, що вродженими є ідеї кольору, смаку, запаху та інші подібні ідеї, оскільки це суперечить навіть не стільки досвіду, як здоровому глузду. Дійсно, всезагальна згода виникає одразу, як тільки слова, що виголошуються були кимось почуті та сприйняті, але це лише ознака самоочевидності і аж ніяк не вродженості.

Іншим вагомим аргументом на користь того, що не існує вроджених принципів та ідей є той, що не можна «беззаперечно» сприймати за істини всі Божі приписи та Божу мудрість. Адже, якщо досвід показує, що те чи інше діяння вчинив не Бог, чи з погляду людини варто, чи не варто притримуватися того, а не іншого (або й взагалі жодного) з приписів, за яких (адже «хтось» і «чомусь» вирішив) буде краще жити, то можливо варто прислуховуватися того здобутку, якого людина набула власном шляхом.

Таким чином, ми з впевненістю можемо стверджувати, що все те знання, яке ми отримуємо досвідним шляхом є беззаперечним та достовірним.

Отже, якщо душа людини – білий папір, «без всяких знаків та ідей», заповнити яку належить сприйняттям, то педагогічна система Дж. Локка, викладена в трактатах, орієнтована на виховання «ділової людини», «джентльмена». Вона органічно поєднує в собі три аспекти – фізичне виховання, виховання душі (або моральне виховання) і освіти. Дж. Локк дає практичні рекомендації по гартуванню і виробленню витривалості та поміркованості.

Робимо висновок, що завданням морального виховання підпорядкована і освітня програма Дж. Локка, мета якої полягає в розвитку в учнів здібностей до самостійних суджень і умовиводів, а також повідомленні початкових відомостей з різних дисциплін, що дозволило б їм з часом більш ґрунтовно зайнятися будь-якою областю знань за власним вибором.

«Дж. Локк, опрацьовуючи існуючі та розробляючи методи виховання та освіти, підкреслював необхідність поступового і послідовного формування у вихованця стійких позитивних звичок, відводячи при цьому вирішальну роль, у порівнянні зі словесними настановами» [7, с. 67]. На думку самого Дж. Локка, в процесі виховання слід уникати як фізичних покарань, так і особливих заохочень і нагород. У першому випадку досягається рабський послух, який поступово формує рабський характер, у другому – заохочується потяг вихованця до нагород, а не до того, за що вони даються. Честь і ганьба – ось ті могутні стимули душі, на які слід спиратися в процесі виховання.

Висновки, отримані в результаті дослідження, можна представити так. Якщо мова зайшла про

достеменність та беззаперечність досвіду, то тут, мабуть, було б варто не відходити від мислення та мислячої субстанції – душі. Дж. Локк наголошує на тому, що чимало філософів сказали б про те, що душа є тією мислячою субстанцією, що мислить постійно та безперервно. Однак, мислитель намагається, саме на прикладі душі та мислення, показати в дії достовірність досвіду. За зразок він бере питання «Чи мислив я минулої ночі?». Якщо людина мислить в момент сну, то чому ж в наступний момент після пробудження вона не знає того, що вона мислила, і навіть не може сказати того чи мислила вона взагалі?

В даному випадку висновок приходить сам по собі і є незаперечним фактом достеменного досвіду, який не можуть похитнути жодні припущення «шаманського віровчення» чи «знання з претензією на істину». Людина постійно не зайнята мисленням, оскільки вона дійсно не може сказати про те, що в той чи інший момент мислила. Але й фактом залишається те, що достатньо великій кількості людей варто піддати сумніву наявність у них душі, адже досить великий проміжок часу вони існують без мислення.

В розумі людини ідеї розташовані у вигляді ланцюга. Вони виникають та постають одна за одною і тому виникає й відчуття «тривалості» мислення чи ходу ідей. Коли зникає ланцюг ідей, зникає й відчуття тривалості. Кожна людина, яка просто спить чи можливо не мислить ні про що в будь-який проміжок часу втрачає й відчуття тривалості. І саме тому в момент пробудження чи в момент «ввімкнення мислення» виникає враження, що не існує «порожньої прогалини» в мисленні, на час вимкнення «мисленневого контакту».

Всі «тривалості» певним чином пов'язуються в одну, прогалини залишаються поза увагою. В зоні охопленій увагою залишається лише послідовність ідей. Людина отримує ідеї тривалості з власної рефлексії над тим ланцюгом ідей, які вона може спостерігати в своєму розумі, як такі, що слідує одна за іншою.

Якби не було спостереження та досвіду людина не змогла б мати жодного уявлення про тривалість тих процесів, які відбуваються в світі. «Слідуючи логіці розмірковувань Дж. Локка, слід наголосити, що людина не змогла б сфокусуватися, не мала б уявлення про повноту ідей, щоб характеризувати ту чи іншу ситуацію» [8, с. 16].

Література

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії : підручник. Київ. Либідь. 2001. 408 с.
2. Гусев В.І. Західна філософія Нового Часу. XVII–XVIII ст. : підручник. Київ. Либідь. 1998. 368 с.

3. Історія філософії : підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін. ; за ред. В.І. Ярошовця. Київ. ПАРАПАН. 2002. 774 с.
4. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Київ. Основи. 1995. 758 с.
5. Colman J. John Locke's moral philosophy / J. Colman. Edinburgh. 1983. 282 p.
6. Gay P. John Locke on education / Gay P. N.Y. Teachers College press. 1964. 125 p.
7. Suppes P. Probabilistic Metaphysics / P. Suppes. Oxford. Blackwell. 1984. 384 p.
8. The correspondence of John Locke and E. Clarke / ed. by B. Rand. Oxford. Oxford univ. press. 1927. 606 p.

Анотація

Грицишина М. В., Грицишин В. П. Змістовна експлікація феномену «досвіду» в емпіричній системі Дж. Локка. – Стаття.

У статті розглядається суттєва для сучасної філософії та науки проблема – проблема феномену «досвіду» в емпіричній системі Дж. Локка. Лише завдяки власному досвіду людина може збагнути причину пов'язаності одних ідей з іншими. Визначити значимість тієї чи іншої ідеї, завдяки чому, людина й зможе прийти до встановлення істинного заняття для власного розуму. Лише завдяки власному досвіду людина може стверджувати, що її власна тінь наявна лише у відсутності світла. Це є причиною такої ж світлої ідеї в розумі людини. Адже замислившись над тим, чим є «тінь», людина бачить «розумом» настільки чітко, що «тінь» не може зникнути до тих пір, доки людина сама не зупинить цей процес мислення, і на заваді їй не може стати навіть все те денне світло, в оточенні якого вона, можливо, знаходиться на даний момент.

Лише зовнішні та внутрішні відчуття є тим єдиним шляхом, яким знання простують до розуму. Не дарма Дж. Локк характеризує розум як «темну кімнату», в яку неначе світло може влитися знання через отвори, якими й слугують внутрішні та зовнішні відчуття. Мислитель зазначає, що розум дуже схожий на камеру, що є не просто наглухо заграбованою, але й позбавлена світла, окрім маленької шпарини через яку й проникають інколи бліді подоби, а інколи і справжні цінні самородки-ідеї зовнішніх речей.

Ідеї, які потрапили до цієї «камери», камери людського розуму, розташовані «по полицках» і їх можна завжди відшукати за наявною на те потреби. Ідеї шикуються в «шеренгу». І, якщо, наприклад, вичепити лише якусь одну та спробувати зосередитися лише на ній, то це не буде підставою до витіснення всіх інших ідей. Досвід постійно веде гру з загалом ідей і тому ідею, яку людина намагається вичепити, розум буде пояснювати іншою ідеєю, а цю наступною.

Завдяки досвіду людина доходить усвідомлення, що завдяки одному бажанню можна привести в рух ту чи іншу частину тіла. Спостереження не дає людині такого результату, оскільки завдяки спостереженню людина отримує лише затуманену, недосконалу уяву про ідею активної сили, але ідеї сили самої по собі не виникає.

Лише завдяки досвіду людина виводить на перше місце ті блага, які сама вважає за варті уваги і відхи-

ляте ті, які визнаються, як «високі». Досвід дозволяє людині слідувати власним бажанням, навіть якщо вони є дріб'язком чи фрагментами в порівнянні з масштабом та цінністю приписаних істин.

Ключові слова: досвід, розум, уява, рефлексія, ідея, увага.

Summary

Grytsyshyna M. V., Grytsyshyn V. P. A meaningful explanation of the phenomenon of "experience" in J. Locke's empirical system. – Article.

The article deals with an essential problem for modern philosophy and science – the problem of the phenomenon of "experience" in J. Locke's empirical system. Only thanks to one's own experience can a person understand the reason for the connection of some ideas with others. To determine the significance of this or that idea, thanks to which, a person will be able to come to establish a true occupation for his own mind. Only through one's own experience can one claim that one's own shadow exists only in the absence of light. This is the reason for the same bright idea in the human mind. After thinking about what the "shadow" is, a person sees with the "mind" so clearly that the "shadow" cannot disappear until the person himself stops this thinking process, and not even all the everyday things can stand in the way the light she may be surrounded by at the moment.

Only external and internal sensations are the only way that knowledge reaches the mind. It is not for nothing that J. Locke characterizes the mind as a "dark room" into which, as it were, light can pour knowledge through the openings that serve as internal and external sensations. The thinker notes that the mind is very similar to a camera, which is not just tightly barred, but also devoid of light, except for a small crack through which sometimes pale likenesses, and sometimes real valuable nuggets-ideas of external things, penetrate.

The ideas that got into this "camera", the camera of the human mind, are located "on the shelves" and can always be searched for when there is a need for it. Ideas line up in a "row". And if, for example, you pick out only one and try to focus only on it, then this will not be a reason to displace all other ideas. Experience constantly plays with the totality of ideas, and therefore the idea that a person tries to grasp, the mind will explain with another idea, and this with the next.

Thanks to experience, a person comes to the realization that thanks to one desire, one can set one or another part of the body in motion.

Observation does not yield such a result, as through observation, a person only obtains a blurred, imperfect conception of the idea of active force, but the idea of force itself does not arise.

Only thanks to experience, a person brings to the first place those goods that he considers worthy of attention and rejects those that are recognized as "high". Experience allows one to follow one's own desires, even if they are small or fragmentary compared to the scale and value of prescriptive truths.

Key words: experience, mind, imagination, reflection, idea, attention.